

En gammel Beretning om Ole Rømers Observatorium Tusculanum.

Ved Inspektør ved Nationalmuseet *Hans Kjær.*

Naar Undersøgelsen af et Spørgsmaal, som vedrører et Emne af en vis almen Interesse, først er naaet frem til nogen Sikkerhed, saavidt det forhaandenværende Materiale tillader, gaar det ikke sjældnen saaledes, at der fra anden Side fremkommer nyt Stof til at naa videre frem. Saaledes er det i hvert Fald gaaet med den lille Undersøgelse om *Ole Rømers* landlige „Stjernekirgerhus“, hans *Observatorium Tusculanum* i Vridsløsemagle. Ganske vist har man fra astronomisk Side hidtil ikke ydet noget positivt Bidrag, hvad vel næppe heller kunde ventes. Undersøgelser af denne Art ligger i Virkeligheden udenfor den arbejdende Astronomis naturlige Opgaver. Men lige saa vist havde det været nærliggende, om man havde modtaget dette Bidrag fra anden Side med større Glæde, end det hidtil er tilkendegivet.¹⁾

Til Gengæld er der sket noget ganske andet. Der er dukket et gammelt Manuskript op, en Beretning om et Besøg paa Stedet et godt Halvhundrede Aar efter, at Observatoriet antageligt var opgivet, og saaledes fra en Tid, da der kunde være Rimelighed for, at ikke al stedlig Erindring endnu var gaaet tabt.

Det var en af de sidste Dage i Maj, at jeg fra Professor *Martin Knudsen*, Videnskabernes Selskabs Sekretær, havde den Overraskelse at modtage Meddelelse om, at Assistent i

¹⁾ C. Luplau Janssen, *Kronik i Nationaltidende* 23. Febr. 1924. Tilsvaret af Hans Kjær, smst. 14. Marts s. A. Jvf. ogsaa *Nationaltidende* 11. og 16. Juli 1924.

Selskabets Arkiv, cand. mag. *Elof Olesen* havde i Arkivet fundet en anonym og udateret, gammel Beretning, hvorhos jeg modtog Afskrift af Beretningens Tekst. Straks efter fik jeg Lejlighed til at se selve Haandskriftet, der tillige indeholdt nogle Tegninger. Om der end hurtigt viste sig Svagheder og Uklarheder i Fremstillingen, er dog dette Manuskript af afgørende Betydning for Spørgsmaalet. De Herrer *Elof Olesen* og *Martin Knudsen* gav velvillig deres Samtykke til, at jeg offentliggjorde Manuskriptet, med de Oplysninger, hvortil det kunde give Anledning. D. 3. Juni var vi sammen ude paa Aastedet og prøvede en Del af de nye Oplysninger.

Manuskriptet fandtes i en Pakke udaterede og navnløse Haandskrifter, vistnok alle fra 18. Aarh., sikkert indsendte til Videnskabernes Selskab for at trykkes i dets Skrifter. Ogsaa dette Haandskrift indeholder hverken Forfatternavn eller Aars-tal for Besøget eller Affattelsen. Den „Min Herre“, som tiltales, er vel snarest Selskabets Præsident i de paagældende Aar, Excellencen *Otto Thott*. Bag i Manuskriptet er indsat 3 Tavler med 4 Figurer, hvoraf de 3 gengives her, indsat paa det Sted i Teksten, hvortil de hører. Det er skrevet med en overordentlig klar og tydelig Haand, en personlig Haand, ikke Skrivershaand, udtalte Dr. Louis Bobé, som meget nøje er kendt just med den Tids Haandskrifter, og som tillige, da han viste mig den Velvilje at se paa Manuskriptet, udtalte, at det snarest saa ud til at være skrevet af en ung Mand, idet der endnu var lidt af Skoleskriftens Korrekthed over det. I Randen af Haandskriftet er med en samtidig Haand tilføjet en Række Citater, hvoraf nogle er uvæsentlige og her udelades. Anmærkninger i [] skyldes mig. Slutningen indeholder temmelig langstrakte Betragtninger af fjernere Tilknytning til Emnet og meddeles her noget afkortet:

Min Herre!

Jeg haver længe haft stor Lyst til at see det Stæd, hvor den berømmelige Rømer har giordt sine Observationes Tusculanas et Tri-dui, som efter den afdøde Professor Horrebow skal have udgiordt 3 tykke Bind i Folio¹⁾, og været ey mindre i Tal end Tycho's 40. Aars Observationer, omendskiøndt de ey ere begyndte førend 1704 og endte

¹⁾ Operum Horrebovii. Tom. 3 pag. 153.

1711'). Denne Skat af Observationer er samtlig, undtagen de af Tri-duo, til Astronomiens stoere Tab, brendt i Kiöbenhavns Ildebrand 1728. Som saa ynkelig beskrives af bemeldte Professor Horrebow²⁾).

Stædet, hvor disse Observationer ere giordte, skal ey have ligget længere fra Pilenborg, en Lystgaard, som den Bartholinske Familie haver havt i Vreedsløsemagle, end omtrent 100. geometriske Skridt mod Nordost, og haver havt en og den samme Poli Höyde som det astronomiske Taarn i Kiöbenhavn.

Jeg formaaede en goed Ven at tage ud med mig til dette berömmelige Stæd, og vi reisede derhen i godt Veyr, som strax forandrede sig til Blæst med mørke Skyer.

Vreedsløsemagle, som De veed, ligger en liden Fierdingvey fra Rodskilde Kroe i en Dal, hvor der voxer mange Piile Træer, hvoraf Pilenborg har faaet sit Navn. Nu galt det baade at finde Pilenborg og det Römerske Observatorium, som han kaldte Tusculanum, men Bönderne i Vreedsløsemagle Stiernekigerhuuset.

En Bonde der paa Stedet, navnlig Hans Bendsen, nogle og 50. Aar gammel, bragte os hen paa Stædet, hvor Pilenborg skal have staaet. Vi fandt der nogle Piile Træer og toe smaae Parker, og det syntes vel, at Pladsen havde hört til Pilenborg, men han vidste ey at give nöye Underretning om, hvor egentlig Pilenborgs Gaard havde staaet.

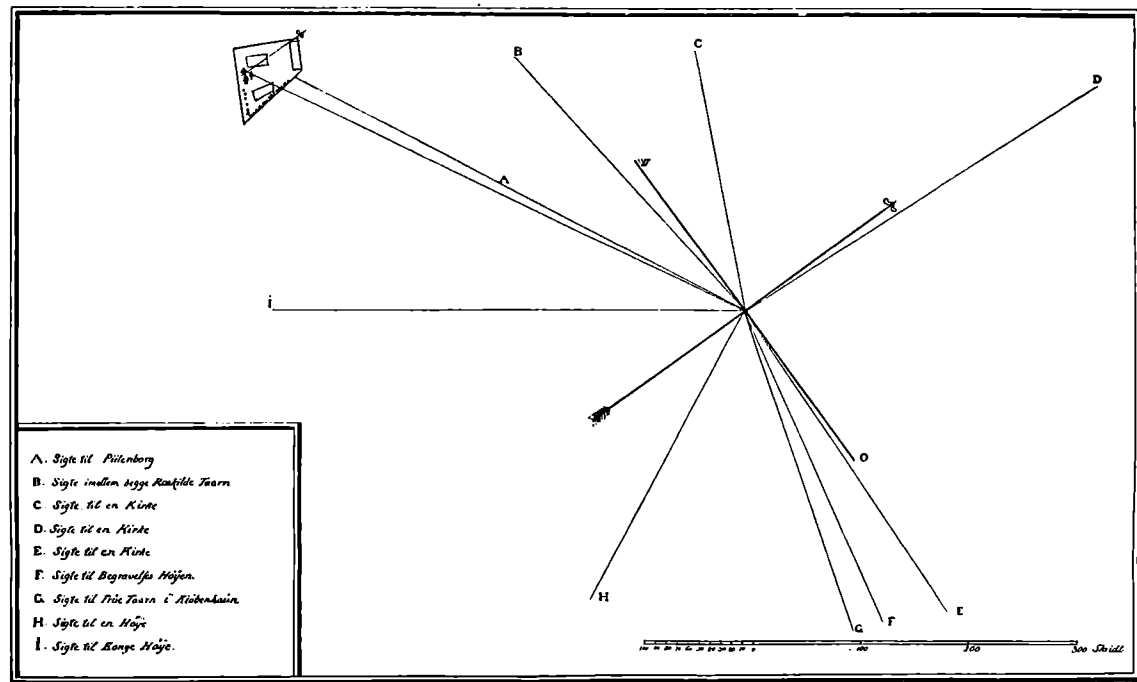
Han förte os derpaa hen til Stædet, hvor, efter hans Formeening, Stiernekigerhuuset skulde have staaet. Vi gik nordöst ad til et Gierde, og derover paa en indheignet Mark, som stiger alt höyer og höyere op. Paa samme Mark var en liden Höy, og der sagde han Stiernekigerhuuset havde staaet. Vi maalede med ordentlige Skridt derfra til Gierdet 295. Skridt.

Da vi mærkede, at han ey havde seet dette Stiernekigerhuus, eller kunde erindre sig noget derom: saa fik vi opspurdt en gammel Kone paa nogle og 60. Aar, navnlig Anne Peders Dotter, som först har været gift med Peer Hansen og anden gang med Hans Larsen. Hun fortalte os, at hun mestendeels var opfödt i Pilenborg, og havde været mange gange i Stiernekigerhuuset. Hun viiste os Stædet, hvor Pilenborgs Gaard havde staaet, nemlig tæt ved Veyen i Byen paa den Plads, som Teigningen viiser. Vi gik derpaa op med hende til Gierdet og paa den förommelte Mark, hvor hun skulde yiise os Stædet, hvor Stiernekigerhuuset hafte staaet. Hvorpaa hun förte os hen til et heelt andet Stæd end det Hans Bendsen havde viist os, nemlig tæt ved Gierdet, siigendes, at Stiernekigerhuuset havde staaet tæt ved Gierdet, saa at ikkuns en liden Gang havde været imellem Gierdet og Huuset, at Huuset havde været bygt noget ind i Jorden, som befandtes sandt at være efter Professor Horrebows Beskrivelse³⁾, samt at Indkiörselen til Huuset havde været ved Hiörnet af Gierdet, lige over for den saakaldede Konge

1) [Fejl for 1710].

2) Tom. 3 pag. 68, 69, 70.

3) Tom. 3 pag. 152.

Sigte fra Observatorium Tusculanum.

Høy¹⁾, og at det havde staaet paa en Ager, som hørte Professorerne til, hvorimod det Stæd, som Hans Bendsen havde viist os, laae paa en Ager, som hørte til Catrinenberg Gods, og havde, da det ligger midt paa Marken, ey kundet overlades for 2. Slettedalers aarlig Afgift (thalerovnciali), som Horrebow beretter²⁾, til at bygge paa og have Indkiørsel dertil.

Ald dette fandt vi at være saa troeværdigt, at vi mærkede nu først, vi vare omtrent paa det Stæd, som havde været helliget Uranie i for-dum Tid, men som nu var pløyet Jord.

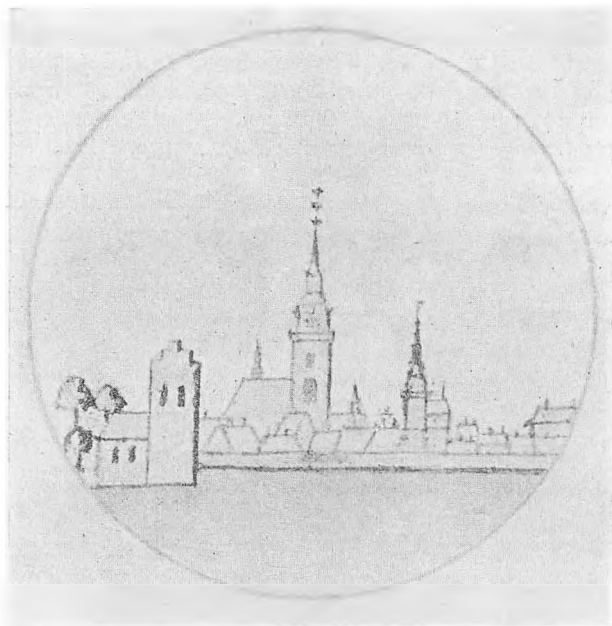

Fig. A. [Kikkertfeltet fra Observatoriet mod Frue Taarn.]

Er det ikke ynkeligt for Videnskaberne, min Herre, at man efter saa kort Tiids Forløb ikke skal kunde finde eengang Spoer paa saadanne berømte Stæder, som skulde tiene til Videnskabernes sande Forfrem-melse!

Picard i hans Reise til Hveen klagede derover, at han ikke kunde finde Uranienborg selv hvor Uranienborg havde staaet, og at det, som havde været helliget Astronomien, nu var, som han skriver, une infame Voierie³⁾, hvorover la Lande udi hans Astronomie fordømmer Navnet

¹⁾ [Uforstaaelig Bemærkning.]

²⁾ Tom. 3 pag. 358.

³⁾ Pag. 125. — [en skændig Rakkerkule].

af den, som haver været Aarsag til, at Tycho ey maatte fortsætte hans Observationer paa Uranienborg, til ævig Skam og Skiændsel.

Vi følede altsaa ey liden Glæde derover, at dette Stæd, hvor Stiernekigerhuuset havde staaet, ikke saa forargeligt var bleven vanhelliget, som Uranienborgs Plads haver været i Picards Tiid, da det har tient til en Rakkerkule.

Fra Stædet, hvor Pilenborgs Stiernekigerhuus havde staaet, havde vi 380. ordentlige Skridt til Gierdet¹⁾, og fra Gierdet til Liddet, som gaar ind til Pilenborgs Plads, 200. Skridt, saaleedes at dette Stiernekigerhuus udi alt haver ligger 580. Skridt fra Pilenborg, som vel er engang saa meget som de förommelte 100. geometriske Skridt.

Paa dette Stæd, som ligger 4. Skridt fra Gierdet, havde vi en temmelig goed Udsigt til en Deel Kirker og Höye. Den saakaldede Konge Höy ligger nær derved i Sönden, nemlig paa 2. indtil 300. geometriske Skridt, efter Horrebows nöyeste Gisning²⁾, og Snibbe Kors er ikke vidt derfra mod Sönden, og en Begravelse Höy er nærved mod Östen.

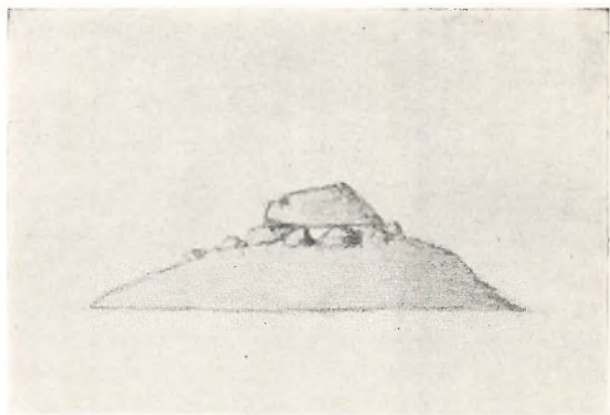

Fig. B. [Begravelse Höyen, „Rodysse”].

Vi toge Sigte derfra til 3de stoere Træer paa Pilenborgs Plads formedelst et opstilt Mærke, eftersom man fra Höyden af ey kand see noget af Pilenborgs Plads. Hvorpaa vi maalede Vinklerne af en Deel Objecter med den Accuratesse, som det medtagne Astrolabium og den stærke Blæst vilde tillade. Frue Taarn i Kiöbenhavn presenterede sig der i Kikkertens Campus³⁾ som Fig. A udviiser, og Begravelse Höyens Teigning sees Fig. B. Med vore Observationer, omendskiöndt de treffe temmelig vel ind, ere vi selv ikke fornöyet. De ere giordte i en Hast, ved stærk Blæst og en overhængende Reign.

¹⁾ [Der maa menes: til Gærdets Begyndelse ved Vejen.]

²⁾ Tom. 3 pag. 358.

³⁾ [Synsfelt.]

Vi anseer dem lidt bedre end de, der ere giordte med et Instrument, som et Par gange er slaaet til Gulvet, eller de, som Bonden Erick Balbe giordte, naar paa Tusculano ingen Observator var til Stæde¹⁾. Kand Tycho, den stoere Tycho, efter Picards Formeening, have taget Feil paa 18. Minuter i Meridianens Determination²⁾, og ere der gamle og berönte Observatoria, hvis Meridian feiler en eller fleere Minuter, hvad skal ieg da sige om vore der paa Stedet giordte Observationer!

— — —
Vi saa til Meridian Mærkerne af Tusculano, som de ere angivne af Professor Horrebow³⁾, nemlig en Top af et Træ i lishöy mod Sönden, og et Hul i en Skov mod Norden; men disse Mærker have vel været den samme Skiæbne underkastet som Tusculanum, i det at deres Stæd langt mindre var at finde end det sande Stæd, hvor Stiernekigerhuuset havde staaet.

Vi forbleve ellers vel 3. til 4. Timer paa dette Stæd, deels for at see den heele Egn der omkring, og deels for at giöre alvorlige Betragtninger over de Forandringer, som en stakket Tiid kand giöre, da saa mange med mindre og smaae Ting, ja blotte Ord søge at opløfte sig over Tiiden, og trænge ind i Ævighedens uendelige Kreds. At den gode Neptunus har holdt den sydlige Horizont for dette Tusculanum gandske aaben, som Professor Horrebow⁴⁾ beretter, kunde vi ikke saa nöye see, formedelst Luftens og Vandets Beskaffenhed. Havte Søegrunden stærk været illumineret med Fakler, formodentlig at vi da havde seet mere end vi den Tiid kunde see⁵⁾.

Vi droge endelig fra dette Stæd, ikke saa fornöyed derover, at Vind og Veyr ikke havde været os saa gunstige, som vi önskede, men dog med den Glæde, at vi omtrent havde fundet det Stæd, hvor saadan et berömt Observatorium havde staaet.

— — —
Ved denne Leylighed tog vi hen til Roeskilde Kroe, for at see fra den derved liggende Bakke til adskillige Stæder. Her aabnede Horizonten sig paa en angem Maade, vi kunde se en Part af den gode Neptuns Rige, og Skibene seile forbie, og langt fleere Kirker presenterede sig der for os end vi kunde see paa Bakken, hvor Tusculanum havde staaet. Dette syntes os et beqvemt Sted til at holde et lidet Lyst Campement paa, men ikke af den Betydenhed, som der blev holdt paa det astronomiske Taarn i Kiöbenhavn 1761 i den Tiid Venus passerede Solen, hvor der var 14 Astronomi tilstæde⁶⁾, og hvor man 3. Aar der-

1) Operum Horrebovii Tom. 3 pag. 298.

2) Voyage d'Uranienbourg pag. 75.

3) Tom. 3 pag. 225.

4) Tom. 3 pag. 150. [d. e.; at man kunde faa Havhorisont.]

5) Kiöbenhavnske Selskabs Skrifter 9. Deel pag. 517. [Sigter til en Afh. af C. G. Kratzenstein; Om nogle nye opfindelser, dykkerkunst angaaende; for at iagttage Söbunden skulde man ved Nattetid ved et Spejl og Fakler reflektere et stærkt Lys gennem Vandet.]

6) Kiöbenhavnske Selskabs Skrifter 9. Deel pag. 376.

sikker var Traditionen dog næppe længere. Selv om det kan være Besøgeren fra 1766—67, der har taget fejl og anbragt Huset i Ø.—V., medens det i Virkeligheden laa i N.—S., saa viser det omtrent samtidige Originalkort til Videnskabernes Selskabs Detailkort over Egnen, fra 1764 (bevaret i Generalstabens topografiske AfdelingsArkiv) ganske vist Pilenborg umiddelbart op til Vridsløsemagle By, men med den mindre heldige Tilføjelse: „hvor Rømers Observatorium har været”, og da Kortet rentegnedes til Udgivelse, kom der i Stedet til at staa: Rudera af Rømers Observatorium. Hermed var Forvekslingen af Landsted og Observatorium fuldbyrdet og gentages Gang paa Gang i den topografiske Literatur.

Altsaa Pilenborg ligger fast. Men nu Observatoriet? Vigtigt er her Billedet A., S. 87. Det viser altsaa, hvad man fra Observatoriets Plads saa i Kikkertens Synsfelt, naar man rettede den mod Frue Kirke. I Midten ses over Voldene og Hus-tagene Vor Frues høje Spir. Det andet Spir, til højre, maa vel være Nikolaj Kirkes Spir, og det lille imellem dem skal maa-ske være Helliggejst, skønt det næppe kunde ses ude fra Vridsløsemagle. Foran, til venstre, ses en Landsbykirke med Taarn. Det kan kun være Herstedøster.¹⁾ Tegneren har taget sig den Frihed at tegne baade den og Frue Kirke, som om man kunde se selve Kirkehuset, hvilket selvfølgelig ikke er muligt, naar man ser fra Vest mod Øst. Herstedøster ses omtrent i Taarnets dobbelte Bredde nord for Frue Taarn. Lægges nu en Linie fra Vor Frue ca. 20 m syd om Herstedøster Taarn, rammer den det højeste Punkt i Terrænet nordøst for Vridsløsemagle, paa det her fra Aarb. 1923 gentagne Kort mærket med Cotetallet 38, eller en Smule syd om dette Punkt. Just paa Højdepunktet har „Begravelsehøjen” ligget. Det er den Aarb. 1923, S. 103, nævnte „Rodyse”. Det er meget uventet her at finde en utvivlsomt god, om end kun lille Gengivelse af denne nu forlængst forsvundne Dysse. Den er antageligt borttaget allerede i første Halvdel af 19. Aarh. I hvert Fald findes ingen Signatur paa Generalstabens ældste Maalebordsblad, der er tegnet i Marken ca. 1855. Følgelig har i hvert Fald selve Dys-

¹⁾ Rødovre ligger omtrent i samme Linie, men har sikkert allerede dengang næppe kunnet ses synderlig tydeligt.

Arbejde i Kjøbenhavn (han nævner 4 foruden Horrebow), og at Roedkiær synes at være død eller paa anden Maade udgaaet af Bevidstheden 1767 (han var da ikke blandt de talrige Subskribenter paa lærde Efterretninger), samt 2) at Beretningen omtaler P. Horrebow som død uden at antyde, at dette nylig var sket, og 3) taler om 1764 uden „afvigte Aar” eller lign., føres man til 1766—67 som det sandsynlige Aar for Besøget og Beretningens Affattelse. Dette svarer ogsaa til, at Hans Bendtsen omtales som nogle og halvtreds Aar gammel (han var 53—54)¹⁾

Derimod har det ikke været mig muligt med nogen Sandsynlighed at udfinde, hvem der kunde være Affatteren. Jeg har et Øjeblik tænkt just paa den nævnte P. Roedkiær. Han vilde 1766—67 være 26—27 Aar, hvad der vel kunde svare til Manuskriftets „unge” Haandskrift. Det er dog vel ikke rimeligt. Jeg har gennemset adskillige Aargange af „Lærde Sager” uden at finde nogen, paa hvem der med nogen Sandsynlighed kunde gættes. Sikkert vilde der navnlig blandt Søofficerer findes ikke saa faa, som kunde betjene det ældre Instrument *Astrolabiet* til Pejlingerne — et Instrument, der nærmest sammenstilles med en Kvadrant —, og som var passende lærd og lidt glad ved sin Lærdom.

Lidt dilettantisk er der unægtelig over Beretningen. Forfatteren erkender selv, at Arbejdet kunde være bedre. Men den indeholder alligevel saa mange faktiske Oplysninger, at den bringer Sagen et godt Stykke fremad, saa langt som den antagelig overhovedet kan naa.

Først vindes Bekræftelse paa Bestemmelsen af Beliggenheden af *Pilenborg*, Bartholinernes Landsted og Udgangspunktet for at eftersøge Observatoriet. Pilenborg laa altsaa virkelig ved Vridsløsemagle By, og der var endnu baade Piletrær og Parker, Damme, at se. En Fordybning antyder maaske endnu den Dag i Dag en af disse Parker, medens Piletræerne helt er borte. Det var jo ogsaa 1766—67 ganske naturligt, at Pladsen endnu kunde vises; der var antagelig ikke gaaet en hel Menneskealder, siden Bygningen forsvandt, ca. 1740. Helt

¹⁾ Dr. Louis Bobé bedømte alene efter Haandskriften Manuskriftet til at være fra ca. 1765.

En anden Tidsgrænse vindes ved, at Professor P. Horrebow omtales som død. Han afgik ved Døden 1764 og efterfulgtes af Chr. Horrebow. Af de litterære Citater er kun eet brugbart, Gazette littéraire de Berlin, feuille 19. Preussische Staatsbibliothek, Berlin, har godhedsfuldt oplyst, at dette Tidsskrift begyndte at udkomme 1764, og at feuille 19 udkom endnu i dets første Aar¹⁾. Hermed er altsaa Grænserne indsnævrede til 1764—72.

Manuskriptet omtaler „Hr. Rodkiær”, som 1764 foretog Observationer fra det astronomiske Taarn, og viser tillige derved sin Affatter som en Mand, der bl. a. fulgte, hvad der fremkom i Videnskabernes Selskabs Skrifter. Den paagældende er aabenbart identisk med *P. Roedkiær*. Han blev efter Universitetsmatriklen Student 1754, 14 Aar gammel; formodentlig var han fra Odense; han blev privat dimitteret med Professor Chr. Horrebow som Privatpræceptor. I de følgende Aar ses det, at han har bistaaet Horrebow ved astronomiske Arbejder. Det eneste trykte af ham synes dog at være 2 Sider i Videnskabernes Selskabs Skrifter, just om den „Drabant ved Venus”, som vor Beretning nævner: „Beretning om en d. 3. og 4. Marts 1764 giordt iagttagelse, angaaende Veneris Drabant” (Bind 9).

Omtalen af P. Roedkiær, samt noget, som *ikke* nævnes i Beretningen, giver vistnok en meget snæver Tidsgrænse. Hvad der ikke omtales, er det Besøg, som den i Datiden berømte Astronom og Jesuitpater i Wien, Max Hell, gjorde i Danmark 1768. Han var blandt de fremragende tyske Digtere og Lærde, som den ældre Bernstorff indkaldte til Danmark. Hans særlige Opgave var fra Vardøhus i Norge at iagttage en Merkurpassage. I denne Anledning opholdt han sig her i Landet (Danmark-Norge) fra Oktober 1768 til Juni 1769²⁾. Naar dette i Datiden opsigtvækkende Besøg ikke nævnes, hvad der dog vilde være overordentlig nærliggende, maa deraf med nogenlunde Vished sluttes, at Besøget i Vridsløsemagle laa forud, og naar hermed sammenholdes, 1) at Roedkiær ikke af Max Hell nævnes blandt de Mænd, som bistod ham under hans

¹⁾ Tidsskriftet synes ikke at findes i Kjøbenhavn.

²⁾ Max. Hell var Medlem af det danske Videnskabernes Selskab. Paa et senere Tidspunkt blev der tilbudt ham en dansk Statspension.

Billede uden nogen Værdi som historisk Kilde. De Besøgende saa jo intet paa selve Stedet, og Instrumenterne fra Observatorium Tusculanum var sikkert mellem dem, som Rømers Enke allerede i hans Dødsaar afhændede til Universitetet, i December 1710. Kilden til Billedets Fremstilling er navnlig Horrebows Tavle VIII, gengivet i dette Tidsskrift, 1923, S. 95 og 96.

Afhandlingen er ikke bleven fundet egnet til Optagelse i Videnskabernes Selskabs Skrifter („Skrifter, som udi det kjøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabs Elskere ere fremlagte og oplæste”). Den var vel ogsaa mindre egnet, selv efter de betydeligt mindre Krav til Lærdom, som Selskabet i sine første Aartier gennemførte. Men det vil ingenlunde sige, at den er uden Værd. Aarsagen maa snarere have ligget i, at den var skrevet af en Mand udenfor den egentlige lærde Kreds.

Spørgsmaalet bliver nu først, om den nogenlunde bestemt kan dateres.

Desværre svigter Personnavnene fra Vridsløsemagle saa temmelig. Gaardejer *N. L. Nielsen* har atter ransaget sit rige personalhistoriske Materiale. Han oplyser, at Hans Bendtsen, den usikre første Vejviser, var født 1713, gift 1743 og døde 1781. Men Beretningen ligger altsaa i hvert Fald forud for 1781, og sandsynligvis adskilligt forud, naar den i 1713 fødte Mand kunde omtales som nogle og halvtreds Aar gammel. Konen Ane Pedersdatter, der vidste saa mærkelig god Besked, kendes kun fra sit andet Giftermaal, idet hun blev Enke efter Hans Larsen i 1748. Maaske er det dog den Datter Ane, som Gaardmand i Vridsløsemagle Peder Hansen havde til Daab 1695. I saa Fald er hendes Alder af de kjøbenhavnske Besøgende blevet undervurderet.

Efter Besøget tog de fremmede ind paa Roskilde Kro. Baade Afstanden fra Vridsløsemagle, som opgives til „en liden Fjerdingvej”, og den frie Beliggenhed, med Udsigt til adskillige Kirker og til Skibene paa den gode Neptuns Rige, passer kun paa den gamle Roskilde Kro, ved den gamle Landevej, forbi nuv. Stenagergaard og Snubbekorset. Den laa som bekendt østligst paa Vridsløsemagle Mark, men blev 1771 eller 1772 flyttet til den nuværende Plads ved den nye Landevej. Altsaa ligger Besøget forud for 1772.

efter med største Hiertens Glæde observerede den Drabant ved Venus, som Hr. Rodkiær den 3. og 4. Martii 1764 havde udspeidet i Himmelen¹⁾, og Hr. Professor de Castillon i Berlin efter disse Observationer har determineret dens Löb²⁾, men som bemelte Rodkiær selv samme Aften ikke kunde finde med en 17 og en 7 Foeds Tubo fra det astronomiske Taarn.

Den deilige Udsigt vi havde paa denne Bakke fornøiede os meget, og vi ønskede hiertelig, at vi kunde have paa saadan et Sted et lidet Observatorium, for der at betragte Himmels stoere og forunderlige Ting, og derved at drage Hiertet fra de smaae Ting, Verden fornøyer sine Beboere med.

Det er langt fra, at vi til vores Observatorium vilde tage det Parisiske Observatorium som et Prototypon, hvorefter, som Pater Hell siger³⁾, alle øvrige europæiske Observatoria ere bygte, omendskiöndt vore Danske, det Uranienborgske og det Kiöbenhavnske Observatorium have været til, förend det Parisiske blev bygt; nej, vi vilde lade os nøye med et lidet Observatorium, som omtrent det Römerske Tusculanum haver været.

Dog disse Önsker bringe lige saa lidet ind, som alle andre og de beste i den politiske Verden. Det, som jeg meest önsker, min Herre, er dette, at De ey ugunstig optager den Friehed jeg har taget mig at skrive Dennem dette Brev til. De er en Elsker og Pefordrer af ald hvad der kand tiene til Videnskabernes Forfremmelse og hvad som illustrerer et eller andet i vores Danske Historie. Det förste kand De ey formode af dette Brev, men i Henseende til det sidste, saa lægger det dog en liden Skierv til den Skat af Opdagelser i Fædernelandets Historie, i omtrent at bestemme Stædet, hvor saa berömmelige Observationer ere gjordte, hvilke siden den Tiid her vel ey have haft deres liige, omendskiöndt Astronomien i de nyere Tiider, formedelst nöyagtigere Instrumenter og forbedrede Telescopier, er kommet til en langt större Grad af Accuratessen, end vore Fædre i deres Tiid kunde bringe den. Jeg er med den største Höyagtelse

Min Herre,
Deres
ydmygeste Tienere.

* * *

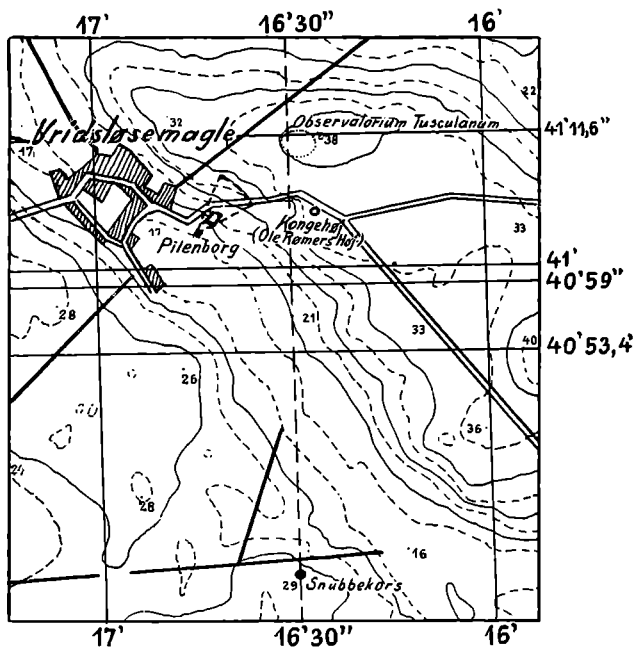
Manuskriptets sidste Tegning er et Fantasibillede af Observatoriet, der vises som en halvt sammenstyrtet Murstensbygning, med nedfaldne Vægge og Instrumenterne liggende mellem deres Fodstykker. Billedet har Overskriften: *Etiam hic dii habitant*, „ogsaa her har Guder boet”. Selvfølgelig er dette

¹⁾ Samme pag. 401 og 394, 395.

²⁾ Gazette littéraire de Berlin, feuille 19, pag. 145, 146.

³⁾ Observationes astronomicae, anni 1761, pag. 81.

sens Stenkammer da sikkert været borte, selv om noget af den omgivende lave Høj kan have været til Stede. Endnu i 1889 vidste man om Sten og sort Jord paa Stedet, og endnu er Erin- dringen om den ikke helt tabt. Nu synes dog ethvert Spor i Overfladen at være borte. Højningen i Terrænet ser ganske naturlig ud, og skønt vi ved Besøget i Juni granskede Jord-

Situation, Omrids af nuv. By. Pilenborg. Et derfra udg. Cirkel-
snit angiver Retning for Observatoriets Plads efter Horrebaw.
Endelig: Tusculanums antagne Plads.

bunden nøje, fandtes intet af den hvidbrændte Flint, som ofte ligger paa Tomten af en Dysse, ej heller ligger der mere Flint- afslag end ellers paa Marken udenom. Men den lokale Tradi- tion fastholder altsaa, at Dyssens Plads just var paa det højeste Punkt, og endnu er der et svagt Minde om, at Obser- vatoriet var her i Nærheden. Jeg erindrer om det i Aarb. 1923 anførte, at en ældre Mand i Vridsløsemagle paa et Sted her eller i Nærheden fra sin Ungdom mindes et Sted med Sten i Jorden, og at Faderen havde bemærket, at der i gamle Dage

havde været Stjernekeri paa det Sted. Det svarer jo helt godt til, at den gamle Beretning siger, at Begravelse Højen var nærvæd mod Østen.

Efter Pejlingerne skal Dyssen ligge en Kende nord for Linien til Frue Kirke og en Ubetydelighed til Syd for Øst-Linien, hvis da Nordnaalen ligger rigtigt, hvad den dog næppe gør. Den er vistnok lagt uden Hensyn til Misvisningen. Korrigeres dette, gaar Øst—Vestlinien meget nær midt igennem det af mig paa Kortet fra 1923 betegnede Omraade, inden for hvilket Observatoriets Plads er at søge. Herfra faar man, naar Kikkerten rettes mod Frue Kirkes Taarn, meget nøje det samme Billede i Synsfeltet, som Besøgeren fik 1766—67.

Til at komme videre skulde Pejlingerne med Astrolabiet kunne benyttes (S. 86). Lægges de med Centrum over et Punkt Vest lidt til Syd for Pkt. 38, faas for en Del af dem helt god Overensstemmelse. Men andre svigter. Forfatteren klager selv over, at Vejrforholdene ikke var ham gunstige. Men der synes ogsaa at være sket Fejl eller Forvekslinger ved Optegningen. Sigtet til Kongehøjen, der dog var saa nær, kan ikke bringes i Overensstemmelse med Sigtet til Pilenborg og Rodyssen. Ogsaa Nordnaalen er, som anført, lidt urigtig, mulig tegnet uden Hensyn til Misvisningen. Naar det dog i Beretningen hedder, at Observationerne „træffer temmelig vel ind“, maa det sigte til, at der for i hvert Fald nogle af dem har været Adgang til et Kontrolmiddel, nemlig Videnskaberne Selskabs Detailkort fra 1766. Dette gælder Pejlingerne til Roskilde Taarne, Frue Taarn samt til Hvedstrup, Ledøje og Brønshøj Kirker; thi det er til disse Kirker, der maa være pejlet. Ganske vist var dette Kontrolmiddel ikke altfor godt. Kortet er i Detaillen usikkert og for en stor Del et Signaturkort, men store Afvigelserne dog næppe. „Sigte til en Høy“ maa gælde en af de nu næsten ganske forsvundne Høje i Partiet om Stenagergaard. Og Udgangspunktet kan kun ligge højst 50—75 m fra Punkt 38.

Men kan man da ikke naa endnu videre gennem de øvrige Detailoplysninger?

Der berettes, at de fra Stedet, hvor Observatoriet havde staaet, gik 380 ordentlige Skridt til Gærdet. Da det foran blev

sagt, at Huset havde ligget saaledes, at „ikkun en liden Gang havde været mellem Gierdet og Huuset”, maa det forstaas saaledes, at de gik 380 Skridt langs Gærdet til dets Ende, ved Vejen, og dernæst siges, at der fra Gærdet(s Ende) var 200 Skridt til Leddet, „som gaar ind til Pilenborgs Plads”, vel fra Gaardens Jord til Enghaven, hvor Pilenborg forðum laa. Denne sidste Afstand ser lidt „rund” ud, og Stedet, hvor Gærdet begyndte ved Vejen, kan vanskelig bestemmes. Det bliver omtrent 200 Skridt fra Kongehøjen ind ad Byen til. Og selve Gærdet eksisterer ikke mere. Det er i det seneste borttaget ved Udskiftningen ca. 1780. Men alligevel, der ligger i Matrikulsarkivet et gammelt Kort over Vridsløsemagle Marker. Det er benyttet ved Udskiftningen, men det er ikke tegnet ved denne Lejlighed; det er aabenbart ældre. Det ser meget stærkt ud til, at det indeholder de gamle Markafsnit fra Fællesskabstiden. Og der er paa den Del af Markerne, hvorom det her drejer sig, et større Afsnit, som ser ud til mærkelig godt at svare til den 100 Aar ældre „Markbog” fra 1682, som ogsaa har bevaret Navnet paa den oftnævnte „Begravelse Høj”, Rodyssen. Det hedder nemlig: „*Roedoesse-Agerne* strækker sig sønder og nør mellem Boestedes- og Kroppedalsagerne, som (= og) bestaar udi 16 Agre”. To af disse „Agre” var paa 4 og 2 Stykker; ialt skal altsaa paa Kortet findes 20 Agre og Stykker. Paa Kortet 1780 kan nu inden for Afsnittet tælles 19 eller 21 Agre og Stykker, skilte ved gule Farvelinier. Det passer saa nøje, som det kan ventes med maaske 100 Aars Mellemrum, hvor der utvivlsomt er sket Forandringer. Dette er i hvert Fald i Tiden til 1766—67 sket med de 10 Gaarde, som anføres 1682. Ellers kunde Gaardenes Herskab have været en Hjælp til at finde den rette Lod og omvendt en Bekræftelse paa Ane Pedersdatters Velunderrettethed. Rodyssen findes ganske vist ikke paa det nævnte Kort, men kan umiddelbart indlægges fra et andet Kort fra omtrent samme Tid og i samme Maalestok. Den kommer til at ligge paa Kortafsnittets tredje Lod fra Øst, omtrent midt paa Lodden, der her har en Bredde af omtrent 100 Alen, men bliver smallere nedad mod Vridsløsemaglevejen. Skellene mellem Agrene løber omtrent parallelt med det paa Kortet S. 95 til venstre løbende Nutids-

skel. Maaler man nu ad den paagældende Lods vestre Skel 380 Skridt, vel = ca. 570 Alen fra Vejen, naas et Punkt, der ligger ca. 150 Alen vestsydvest for Dyssen (= Pkt. 38), i den sydvestre Del af det af mig tidligere betegnede, paa Kortet med en punkteret Kreds markerede Omraade. Det passer imidlertid næppe helt til de øvrige Opgivelser. De gamle Kort er nu heller ikke saaledes, at de tillader Maaling af saa detailleret Art. Man behøver blot at forsøge at maale mellem 2 faste Punkter og sammenligne med Generalstabskortet for at se, hvor unøjagtige de gamle Kort var. Eller maaske har de 1766—67 talt lidt for faa Skridt, en Snes eller saa, eller de har taget en Smule længere Skridt. Lidt vanskeligere er det at finde „Fodpunktet“ paa Vejen, og her synes 200 Skridt virkelig at være en noget rund Angivelse. Heller ikke er det selvfølgelig givet, at Gærdet 1766—67 just gik som paa det nævnte Kort. Hele Angivelsen er for usikker til at underbygge Stedbestemmelsen sikkert.

I Virkeligheden ligger det Punkt, som tilfredsstiller de øvrige Opgivelser ca. 60 m vest til syd for Rodyssen, Pkt. 38, meget nær ved Midten af det paa Kortet betegnede Omraade; navnlig faar man saaledes Rodyssen „nær ved mod Østen“, Frue Taarn i Sigtet en Kende syd om, de fleste Pejlinger rigtige og rigtig Beliggenhed for Pilenborg (om end Afstanden bliver i Luftlinie 380 m = 1197', altsaa mere end det dobbelte af Horrebow's 100 Passus = 500'), og endelig Kongehøjen liggende 200—300 „geometriske Skridt“ mod Sønden; den nøjagtige Afstand bliver nær 200 m.

Altsaa 200 m Nord, en Smule til Vest for Kongehøjen (nu „Ole Rømers Høj“) maa Pladsen for Observatorium Tusculanum søges. Angaaende de øvrige Forhold henviser jeg til min tidligere Fremstilling. Sigtet til Snubbekorset¹⁾ gaar fri af

¹⁾ Trods en af Luplau Janssen fremsat Indsigelse maa jeg vedblivende mene, at der med det Aarb. 1923, S. 100, omtalte Kors snarest menes Snubbekorset, men ikke nogen af Rømer selv rejst Træpæl med et indskaaret Kors. „Mod syd fra Observatoriet, næsten i sammes Meridian, var stillet en bred Pæl (Stolpe), udmærket med et Kors, paa en Dige vold; Korsets ene Linie var vertikal, den anden horisontal.“ — Der staar altsaa ikke noget om, at Rømer selv havde ladet dette rejse. — Det var antageligt det ca. 1675—80 af Ole Borch rejste Trækors, der stod paa Stedet 1706—10.

Kongehøjen, hvad der ogsaa maa forudsættes efter Bemærkningen, „at „Snubbekors“ er ikke vidt derfra mod Sønden”.

Tilbage staar, om nu ogsaa Ane Pedersdatters Oplysning var rigtig. Enkelthederne tyder paa, at hun virkelig vidste Bessked. Kun en enkelt af hendes Bemærkninger, den, at Observatoriet havde været ved Hjørnet af Gærdet, lige overfor den saakaldte Kongehøj, er uforstaaelig, hvis alle Gærder i 1766—67 løb som paa Udskiftningskortet. Man kunde søge ved Gravning at finde selve Pladsen. Men sandsynligvis vilde det ikke lykkes. Fundamenterne er forlængst ryddede; det eneste, man maaske kunde vente at finde, er Sporet i Jorden, idet Observatoriet jo var sænket en Fod ned i Overfladen. Men det er ikke sandsynligt, at en saa ringe Sænkning, ikke stort mere end Pløjelagets Dybde, nu med nogen Sikkerhed skulde kunne paavises.
